

ОЛЕКСІЙ МАРКЕВИЧ ЯК АРХЕОГРАФ **(до постановки проблеми)**

Олексій Іванович Маркевич (1847-1903) належить до числа видатних істориків Південної України, провідних професорів Новоросійського університету. А.С.Синявський писав у рік смерті історика, що “мало можна назвати тепер імен з російської професури, які можна було б поставити поряд з Маркевичем”¹. Всі дослідники, які аналізували його творчість, відзначали багатогранність і надзвичайну різноспрямованість його наукового доробку. На думку М.С.Грушевського це відіграло навіть негативну роль і призвело до того, що О.І.Маркевич “не лишив значнішого трівого сліду в науці”. Щоправда він визнав, що завдяки краєзнавчим розвідкам історик “придбав величезну популярність в суспільстві Одеси й її околиці. Він мав тут великі впливи й симпатії. Він любив сей край, і його любили”².

Одним з багатьох аспектів наукової творчості О.І.Маркевича була археографія. Якщо у доробку деяких істориків (наприклад А.О.Скальковського) археографічну діяльність треба окремо вичленяти і доводити її наявність³, то у О.І.Маркевича вона простежується досить очевидно.

Сам О.І.Маркевич наприкінці життя склав список своїх праць і розділив його на дванадцять частин. Шоста з них, яка має назву “Зібрані і опубліковані матеріали”, включає 46 позицій. Крім цього дослідник зазначив, що історичні джерела були видані і в деяких працях, віднесених до інших частин списку, а у додатку до нього навів ще назви низки статей і матеріалів, доля яких не була йому відомою⁴.

І.А.Лінниченко кілька сотень праць О.І.Маркевича розділив на п'ять рубрик: 1) бібліографічного характеру; 2) біографічні і генеалогічні праці; 3) з історії Південної України; 4) літературні праці; 5) “безліч дрібних заміток і матеріалів”⁵.

Т.М.Попова запропонувала розглядати спадщину О.І.Маркевича окремими зрізами. Один з них, на її думку, включає історіографію, джерелознавство, біографістику, археографію, етнографію, дипломатику, генеалогію, історичну географію⁶.

Для аналізу археографічної діяльності О.І.Маркевича застосуємо прийнятий в сучасній науці поділ археографії на евристичну, камеральну та едиційну.

Пошук історичних джерел О.І.Маркевич здійснював двома шляхами. По-перше – робота в архівах. Це траплялось годі, коли він працював над своїми дисертаціями або опановував матеріали по різноманітних проблемах, таких як передісторія міста Одеси, історія Новоросійського університету та інші. Але, хоча ще А.С.Синявський зазначав, що Маркевич “зібрав з архівів багато дуже цінних документів з історії Новоросійського края”⁷, слід підкреслити, що він не вів цілеспрямованого пошуку історичних джерел з метою їх опублікування. Публікація джерел була начебто “похідною” від процесу написання історичних творів.

Другий шлях накопичення джерел впливав із активної викладацької і громадської діяльності О.І.Маркевича, його відомості і положення, яке він займав у місті. І.А.Лінниченко відзначав, що історик мав дуже широкі літературні зв'язки та знайомства і тому умів через багатьох людей віднайти найрізноманітніший невиданий матеріал - акти, листи, щоденники, літературні твори тощо⁸. Так він здобув спогади історика А.О.Скальковського про перебування в Одесі М.М.Сперанського, доктора Г.М.Мейера - про Ф.М.Достоевського. Багато документів йому вдалося купити, зокрема, лист Катерини II до генерал-прокурора Вяземського, рескрипт Павла I, деякі документи з архіву Запорозької Січі та інші. Історичні джерела О.І.Маркевичу постачали як особи, які не мали

жодного відношення до історії, так і відомі науковці. Так, професор В.Яковлев списував для нього документи з історії Одеси в архіві різноманітних установ, П.Іванов працював для нього у миколаївському портовому архіві і навіть у московському архіві міністерства іноземних справ. Коло таких “кореспондентів” було досить широким і тому О.І.Маркевич нагадував своєрідний науковий осередок до якого документи наче притягувало.

Особливо активно збір і публікація історичних джерел відбувались у 90-ті рр. XIX ст., хоча перші випадки друку архівних знахідок відомі ще у 70-ті рр⁹.

Характер і обсяг пошукової діяльності О.І.Маркевича відбиває його особистий архів, що залишився після його смерті і частково зберігається в його особистому фонді у Державному архіві Одеської області. Чотири теки – “одесіка”. Це листи і спогади одеських старожилів, листування історика з колегами та громадськими діячами Одеси тощо. Окрема тема – документи і матеріали з історії Південної та інших частин України. Також окремо зберігались різноманітні рескрипти, судові акти, військові накази, купчі кріпості XVII-XIX ст., різноманітне листування. Ще дві теки – вірші, пісні, старовинні молитви-заклинання. Серед цих матеріалів були і опубліковані, такі, що готувались до публікації, і зовсім непідготовані до друку рукописи. Проте все ж більшу частку особистого архіву історика (вісімнадцять тек) складають матеріали безпосередньо пов’язані з його життям та творчістю¹⁰.

Слід додати, що навіть наявний архів не може дати повного уявлення про обсяг накопиченого матеріалу, оскільки О.І.Маркевич досить часто передавав історичні джерела до різноманітних наукових установ, таких як Одеське товариство історії та старожитностей, Одеська публічна бібліотека, бібліотека Новоросійського університету, Санкт-Петербурзька публічна бібліотека.

Камеральна археографія посідає досить скромне місце у творчості О.І.Маркевича. Фрагментарно її можна знайти в його докторській дисертації. Більше історик виявив себе в цій царині під час описання актів, що належали відомому одеському меценатові графу М.М.Толстому (видруковано окремою книгою в Одесі у 1894 р.).

Як зазначалось вище, перші прояви едиційної діяльності О.І.Маркевича відомі з 70-х рр. Перші його суто археографічні видання з’являються на початку 80-х рр. У 1881 р. з’явилися дві

публікації наративних джерел, що торкались І.І.Срезневського та Ф.М.Достоевського¹¹. Все ж протягом 80-х рр. видання історичних джерел носило ще спорадичний характер. Приблизно з 1889 р., коли він здійснив чотири археографічні публікації¹², едиційна діяльність стала однією з постійних форм його наукової активності. Пік її припадає на 1896-1898рр., коли археографічні праці складали майже одну третину за кількістю у його щорічному науковому доробку. Останні його публікації з'явилися після смерті – у 1906 році¹³.

Відзначимо, що заняття О.І.Маркевича джерелознавством (його праця “О летописях”, що вийшла друком в Одесі у 1883-1885рр. була позитивно зустрінута науковцями і посіла гідне місце у науці¹⁴), археографією, іншими спеціальними дисциплінами привели його до участі у роботі таких наукових установ, які займалися розробкою названої вище проблематики, серед членів яких було чимало археографів. Крім Одеського товариства історії та старожитностей (з 1887р. він дійсний член, з 1893р. – член видавничого комітету, а з 1899р. – секретар) слід назвати Таврійську, Нижегородську, Костромську, Воронежську, Катеринославську губернські учені архівні комісії, церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії, Археографічну комісію при Московському археологічному товаристві, Історичне товариство при Санкт-Петербурзькому університеті, Товариство Нестора-літописця, Наукове товариство імені Шевченка та деякі інші.

Сучасні бібліографи нараховують у списку наукових праць О.І.Маркевича понад чотириста позицій. За попередніми підрахунками археографічні праці займають серед них приблизно восьму частину. Переважну більшість (майже половину) публікацій історичних джерел було здійснено на сторінках “Записок Одесского общества истории и древностей” (далі – ЗООИД) – двадцять шість. Решта археографічних праць з'явилась в “Известиях Таврической ученой архивной комиссии”, “Записках Наукового товариства імені Шевченка”, журналах “Киевская старина”, “Русская старина”, “Русский архив”, газетах “Одесский вестник”, “Новороссийский телеграф”, “Одесские новости”, а також побачили світ окремими виданнями.

Стосовно кількості археографічних публікацій О.І.Маркевича в ЗООИД слід зробити окреме зауваження. Нещодавно було здійснено спробу проаналізувати діяльність історика у цій науковій установі¹⁶. В.Мирошніченко слушно виділив як один з основних напрямків роботи дослідника археографічну діяльність. Кількість

матеріалів автор визначив у 62 одиниці (збільшивши на кілька позицій перелік поданий М.Г.Попруженко¹⁷) і розділив їх на чотири групи: праці біографічного характеру; історичні дослідження; "документальні матеріали": замітки про діяльність Товариства. Свідченням помітного місця археографії у творчості О.І.Маркевича може слугувати те, що археографічні публікації увійшли до кожної з визначених груп. Так, зокрема, до першої віднесено матеріали "К биографии А.А.Скальковского". Переважну більшість другої групи склали археографічні публікації, які мали докладні передмови, що дало підстави авторові класифікувати їх як історичні дослідження. Третю групу повністю склали публікації, археографічна підготовка яких до друку була мінімальною. Проте, на наш погляд, автор штучно збільшив їх кількість, розглянувши публікацію "Суворов в Новороссийском крае" (поділену на вісім частин) як вісім окремих публікацій.

Отже, заняття О.І.Маркевича археографією вимагає чіткого уявлення про його едиційну діяльність. Визначення ж загальної кількості археографічних публікацій потребує дуже обережного підходу і на сьогодні це питання залишається відкритим, оскільки для цього необхідний фундаментальний огляд його праць.

Межі даної статті не дають можливості глибоко проаналізувати едиційний доробок О.І.Маркевича. Відзначимо, що широта його наукових інтересів відбилась і на археографічних публікаціях. Хронологічно вони охоплюють період з кінця XVI і до середини XIX ст. Преважна більшість їх присвячена історії України. Найбільше опубліковані джерела торкаються Південної України (запорозьке козацтво; Одеса і її околиці, інші місцевості), але й інші регіони України також не залишилися поза його увагою. Також було опубліковано матеріали з історії Росії, Болгарії, Сербії, Румунії, Молдови, Австрії.

Серед опублікованих матеріалів переважають документальні джерела. Основні з них – актові джерела: законодавчі документи, акти органів державного управління, грамоти, укази, ордери, рапорти, службове листування, приватно-правові акти. Також є документи дипломатичного і військового характеру. Серед наративних джерел найбільше представлена епістолярія (Катерина II, Г.Р.Державін, аббат Ніколь, М.О.Максимович, І.І.Срезневський, Я.П.Полонський та ін.). Слід назвати також спогади, щоденники і окремо виділити літературні твори різних авторів. В археографічному доробку дослідника помітне місце посіла низка

надрукованих усних і поведінкових джерел.

Оскільки методика видання історичних джерел заслуговує на окремий розгляд, обмежимось зауваженнями самого загального характеру. І.А.Лінниченко відзначав, що О.І.Маркевич за надзвичайної широти своїх знань – завжди споряджував публікації “силою приміток, часто-густо дуже цінних”¹⁸. На жаль, це було не завжди. У “Списке моих работ” сам дослідник визнав, що 27 праць видано з його обробкою, а 19 – без неї¹⁹. Наскільки проблематичною була для історика, внаслідок його зайнятості, археографічна підготовка джерел для друку (вступ, коментар тощо), особливо якщо це був невеличкий матеріал, яскраво свідчать його листи до М.С.Грушевського²⁰. Таким чином методика археографічних публікацій О.І.Маркевича була не зовсім досконалою.

Отже, О.І.Маркевич як археограф залишив досить значний науковий спадок, який ще потребує ґрунтовного вивчення.

Примітки

1. Сиявський А. А.И.Маркевич – историк Новороссийского края /В кн.: Антін Сиявський. Вибрані праці - К., 1993. - С.67.
2. Грушевський М. Памяти Олексія Маркевича // Записки Наукового товариства імені Шевченка. -1903.-Т.LV. - С.7.
3. * Цілком не випадково, що перші історіографічні читання на історичному факультеті, які відбулись 17 грудня 1997 р., були присвячені Олексію Івановичу Маркевичу. Виступ автора на них ліг в основу даної статті.
4. Див.: Записки історичного факультету. - Випуск 6. -Одеса, 1998. - 318с.
5. Див.: Список моих работ. - Одесса, 1904. - 24с.
6. Линниченко Н.А. А.И. Маркевич. Биографические воспоминания и список трудов. - Одесса, 1904. - С. 17.
7. Попова Т.Н. Алексей Маркевич (заметки к биоисториографическому этюду) / Алексей Иванович Маркевич (1847-1903). Библиографический указатель. - Одесса, 1997.-С.75.
8. Сиявський А. Вказ. праця. -С.71.
9. Линниченко Н.А. Вказ. праця. -С.17.
10. Див.: Список моих работ.-Одесса, 1904.-24с.
11. Атлас Д. Архив профессора А.Ив.Маркевича // Известия Одесского библиографического общества. -1915 - Т.4, вып.2.-С. 77-79.
12. Измаил Иванович Срезневский. (Два письма к его племяннику, священнику Запольскому) // Русская старина. -1881. -№12.-С.916-920; К воспоминаниям о Ф.М.Достоевском (доктора Г.М.Мейера в Одессе): Рассказ очевидца // Одесский вестник. -1881.-18 марта.
13. К пребыванию Карла XII в Бендерах // Киевская старина. -1889.-№12.-С.612; Материалы для этнографии болгар // ЗООИД. -1889.-Т.15. -С.828-840, Узаконовения, изданные в 1817г. Валахским господарем Иоаном Караджеем//Там само. -С.711-807; Граф М.М.Сперанский в Одессе (со слов А.А.Скальковского) // Одесский вестник. -1889 - 13 февр.

14. Маркевич Алексей Иванович (1847-1903): Биобиблиографический указатель / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. Науч. библиотека. Сост. В.В. Самоурова, И.В. Максименко. Науч. ред., авт. вступ. ст. Т.Н. Попова. - Одесса, 1997. С. 98-103, 110.
15. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. К., 1996. - С. 8, 12.
16. Маркевич Алексей Иванович. С. 11-14.
17. Мирошниченко В.А. Деятельность А.И. Маркевича в Одесском обществе истории и древностей (по материалам "Записок" ООИД) // Записки історичного факультету. 1997. Випуск 5. - С. 160-165.
18. Указатель статей помещенных в I-XXV томах Записок императорского Одесского общества истории и древностей. Составил М.І. Попруженко. Одесса, 1914. С. 55.
19. Линниченко Н.А. Вказ. праця. С. 17.
20. Там само. - С. 37-40.
21. Грушевський М. Вказ. праця. С. 8-9.